

METAFORA ISTORIEI LITERARE LA SEXTIL PUȘCARIU: „ZALELE ACELUIAȘI LANȚ, ÎNCHEIATE ÎN CHIP FIRESC UNA-NTR-ALTA”

Argument

Față de istoriile literaturii, cititorul contemporan manifestă în mod constant un dublu interes: 1. pentru asumțiile și practicile istoriilor literare, prin care se testează și se evaluează versiunile diferite asupra trecutului, plauzibilitatea interpretărilor ipotetice ale trecutului; 2. pentru aporia formei, a modului de organizare și de structurare a subiectului, prin care se testează și se evaluează intențiile și metodologia istoricului (Perkins 1992). Din a doua perspectivă, a modului de configurare, lectura *Istoriei literaturii române. Epoca veche* a lui Sextil Pușcariu devine interesantă pentru cititorul de azi și prin permeabilitatea textului la convențiile de lectură specifice epocii digitale. Metafora centrală a *Istoriei* – lanțul cu zalele încheiate firesc una într-alta –, citită literal, dezvoltă valențele unei „metafore digitale” (Galey 2009, p. 41), prin care putem imagina un proiect de transpunere a textului dintr-un sistem semiotic în altul, din versiunea tipărită în versiune digitală.

Caracterul modern al metodologiei lui Sextil Pușcariu de a face istorie literară este recunoscut, fiind pus în valoare încă de acum 40 de ani, la simpozionul din 1974 de la Cluj, dedicat figurii primului rector al universității clujene. Acum actualitatea ei stă și în modelul configurativ latent, potențial să genereze o variantă electronică de reprezentare a istoriei literaturii, un curs digital de istorie a literaturii sau un program de computer pentru vizualizarea istoriei literare, având drept „cod de programare” o metaforă digitală.

Metafora istoriei literare

Când expune metoda de reprezentare a istoriei literaturii, Sextil Pușcariu face apel la o metaforă și la două comparații:

a) Metafora lanțului cu zalele prinse una într-alta și a efectului generat de mișcarea lanțului, o metaforă dezvoltată, extinsă (în sensul propus de Max Black¹), a șirului continuu:

¹ Max Black (1962) descrie trei tipuri de modele: la scară, analogic și teoretic. Modelul analog/analogic (de tipul circuitelor electrice din computere) seamănă modelul și originalul, prin structură. Acest model reproduce „numai structuri abstracte sau sisteme de relații ale obiectului original [...] pe un suport diferit și cu ajutorul unei rețele de relații diferite” (Eco 1996, p. 260–262) și necesită o cunoaștere mai bună a proprietăților modelului decât a obiectului care este reprezentat. De obicei, acest model configurativ se profilează fie prin recompunerea itinerarului pe care opera îl propune, fie

„Scriitorii celor patru epoci reprezintă zalele aceluiași lanț, încheiate în chip firesc una-ntr-alta: cel ce caută să ridice veriga cea mai strălucitoare prin nouitatea ei, va auzi zuruind întregul lanț al înaintașilor” (Pușcariu 1930/1987, p. 11).

De aici decurge și un principiu de lucru:

„[...] scopul nostru nu poate fi analiza unor opere literare scoase din timpul în care au fost produse, nici a unor scriitori ruși din șirul de înaintași și de contemporani [...]” (*ibidem*).

b) Comparația istoricului (și a cititorului cărții) cu privitorul unei hărți celeste:

„Astfel, urmărind evoluția firească a literaturii noastre, ne vom opri pentru un timp pe loc, de câte ori va apărea un scriitor nou în drumul nostru, căutând să-i fixăm personalitatea întreagă. Procedând în felul acesta, ne putem asemăna celui ce-și alunecă privirea pe un cer înstelat de vară, căutând să prindă pe retină spațiul întreg de deasupra sa; când însă un meteor întrerupe liniștea fixă a tăriei, ochiul îl va urmări pe cer până se stinge. Un fel de meteori sunt și scriitorii ce luminează câmpul literar, unii mai scilpitori, alții mai puțin strălucitori” (p. 14).

c) Comparația literaturii cu un râu:

„Literatura unui popor e ca râul, influențele străine ca munții, dealurile, văile, șesul prin care el curge. Acestea din urmă îi vor determina cursul [...], dar creșterea râului nu poate fi determinată de ele [...] dezvoltarea ei [a literaturii noastre] iese d i n s i n e: râul crește prin apele ce se revarsă în el; creșterea unei literaturi o fac scriitorii ei însemnați, bărbații ei mari” (p. 12–13).

Analiza identifică aici forme de închegare a materialului istoriei în imagini plastice, un scop urmărit cu perseverență de Sextil Pușcariu: „în mintea [ascultătorului, a cititorului] să se închege dintr-o dată o imagine lămurită” (p. 16).

Cât privește metafora din serie, ea poate genera o serie de întrebări relative la modul de reprezentare a istoriei literare: Cum citim această metaforă? Este o metaforă utilizată de autor pentru a numi, în mod diagnostic și simptomatic, actul de scriere, un metadiscurs despre compoziție? Ar putea constitui „lectura” metaforei o metodă de lectură critică? Este un model metaforic care in-formează compoziția operei? Este un model euristic de reprezentare, de re-descriere, care oferă o interpretare istoriei? Aparține el logicii demonstrației eșafodate de istoric sau logicii descoperirii? Are această figură metaforică valoare de cartografiere sau de semnificare? Se poate extinde până la a deveni de la un model de reprezentare, un model de înțelegere? Adică are metafora valoare de reprezentare figurată, simplificată și funcțională a unor realități și relații? Ori este o imagine vizuală sau cognitivă, idealizată și simplificată, concretă, reprezentând trăsăturile esențiale ale obiectului *Istoriei* și facilitând comprehensiunea proiectului de istorie literară?

prin descoperirea logicii interne a operei. În cazul lui S. Pușcariu, credem că modelul este dat ca atare de autorul proiectului de istorie literară, încă din *Introducerea la Istorie*.

Conținut și metodă în istoria literaturii

Sextil Pușcariu decupează istoria literaturii române în patru epoci, fixate în raport cu istoria generală a românilor: *epoca veche*, *epoca nouă* (începută odată cu nașterea românilor ca popor romanic), *epoca modernă* (cu începutul la întemeierea României unite și independente) și cea *contemporană* (cu punct de pornire la 1918).

Metoda aleasă respinge, în mod explicit, abordarea generică și pe cea cronologică în favoarea unui tablou organic al evoluției literaturii, realizat prin punere în context și prin reliefarea personalității artistice a scriitorilor, prin tehnica portretului și a evocării.

„[...] nu putem imita pe cei ce cred că într-o istorie a literaturii diferitele capitole pot fi împărțite după *g e n u r i l i t e r a r e*. Grija noastră va fi, dimpotrivă, să arătăm, în *m o d i s t o r i c*, dezvoltarea firească a literaturii, ca partea cea mai nobilă a culturii noastre, urmărind-o în *e v o l u ț i u n e a e i*” (p. 11).

„Din punct de vedere teoretic, cea mai potrivită metodă de a trata o literatură în mod istoric ar fi cea *c r o n o l o g i c ă*, înregistrând an de an operele ce apar și arătând întru cât ele însemnează un pas înainte în evoluțiunea literară. Metoda aceasta e nepracticabilă pentru vremurile mai vechi, cu o producție literară săracă, despre care nu avem nici informații destul de precise. Dar pentru vremurile mai noi este și mai puțin practică, căci are marele dezavantaj de a sfârșici în părțile mici imaginea pe care trebuie s-o avem despre diferiți scriitori și grupări literare” (p. 13).

În caracterizarea epocilor, istoricul recurge la concepte precum *direcție*, *efect*, *influență* și *dependență*² (o analiză lexicală evidențiază, în mod pregnant, aceste rețele), fără a le absolutiza; *influențele* se relativizează atâta vreme cât „dezvoltarea literaturii iese din sine. Râul crește prin apele ce se revarsă în el; creșterea unei literaturi o fac scriitorii ei însemnați”.

² Termenii apar de-a lungul întregului text: *influență* apuseană, *direcție* națională, *dependență*, *continuitate* directă etc. Spre exemplu, în epoca veche literatura română se resimte slab și întârziat de evenimentele istorice care au marcat vestul european, trăiește încă în evul de mijloc, în umbra Semi-lunii și a „vecinilor noștri slavi” care „au dat direcția pentru veacuri întregi [...] dezvoltării noastre culturale”. Influența orientală întreține dependența manifestărilor culturale de biserică, în vreme ce toate mișcările cu efecte importante pentru dezvoltarea literaturii în direcție națională (traduceri, tipărituri, istoriografie) au la temelie o influență apuseană. Epoca nouă se resimte de influențe occidentale: obiceiurile europene, literatura apuseană și gustul pentru îndeletnicirile artistice. Direcția latinistă atinge „o coardă existentă, și cea mai puternică, a sufletului nostru, firea noastră romanică”, datorită căreia „a luat ființă sentimentul nostru național și naționalizarea tuturor aspirațiilor, a culturii și a literaturii noastre”. Cărturarii Școlii Ardelene „imprimă direcția în care avea să se dezvolte spiritul public”, însă aspectul pe care l-a primit civilizația românească este întipărit de cei care au introdus cultura franceză (cu efect în spațiul românesc prin filieră rusească, apoi prin contact direct cu ideile revoluției franceze și cu puternica mișcare romantică). Epoca modernă e marcată de influența literaturii populare care dă „caracterul specific românesc”, apoi de critica junimistă și de apariția lui Mihai Eminescu. Definitiv pentru caracterul epocii este maturitatea gândirii, însă trăsătura ei specifică nu se lasă surprinsă din cauza lipsei de perspectivă critică. Totuși se pot recunoaște mărcile revoluției produse de războiul mondial și efectele acestuia asupra scriitorilor etc.

Opțiunea lui S. Pușcariu selectează *metoda evoluționistă* combinată *cu metoda biografică*:

[metoda evoluționistă:] „[...] literatura noastră a luat anumite direcții, dar dezvoltarea ei iese din sine” [spațierea autorului] (p. 14);

[metoda biografică:] Drumul va consta în a urmări „[...] evoluția firească a literaturii noastre, ne vom opri pentru un timp pe loc, de câte ori va apărea un scriitor nou pe drumul nostru, căutând să-i fixăm personalitatea întreagă” (p. 14).

Deducem că avem a face cu un proiect de istorie literară care exclude istoria narativă, deși epocile se înfățișează în succesiune și există o continuitate de *principii, idei, păreri* recurente la un scriitor și la altul, deși figurile scriitorilor au parte de biografie. Modelul narativ pare nepotrivit și din cauza deficienței lui în abordarea cuprinzătoare a subiectului, eșafodat pe niveluri de realitate, succesiune de evenimente sau puncte de vedere multiple.

Complexitatea abordării, dorită de S. Pușcariu, solicită o istorie de **tip enciclopedic**, ce reliefează figurile scriitorilor, biografia și opera lor. Deși un model enciclopedic riscă adesea să piardă din coerență – prin utilizarea de tehnici ce ar evidenția, în mod eterogen, trecutul –, S. Pușcariu menține unitatea subiectului prin instituirea unor rețele de informație, concepute prin imaginea metaforică a lanțului cu zale.

Nu în ultimul rând, metoda aleasă aduce în discuție *relativitatea* judecății critice: citită din perspectiva imaginii *șirului*, *Istoria* reține și opere cu valoare literară redusă, atunci când acestea au „însemnătate deosebită” din punctul de vedere al evoluției istorico-literare.

„[...] se poate întâmpla ca o scriere, care din punct de vedere curat literar are o valoare mică, să fie de o însemnătate extraordinară din punctul de vedere al evoluției istorico-literare. Așa bunăoară traducerea în românește a *Faptelor apostolilor* sau a *Psaltirii* nu poate fi socotită, desigur, ca o operă artistică, faptul însă că prin aceste traduceri din secolul al XV-lea se întrebuițează la noi pentru întâia oară limba română în scopuri literare însemnează în dezvoltarea literaturii noastre un eveniment de cea mai mare importanță; el constituie chiar condiția primordială pentru dezvoltarea unei literaturi românești. Înțeleasă astfel istoria literaturii, e evident că măsura cu care va judeca istoricul literar opera unui scriitor se va schimba neconținut, ea va fi alta de la o epocă la alta, va fi relativă [spațierea autorului]” (p. 11).

Grupajul intern. Codul: „lanțul”

Grupajul intern nu este arbitrar, clasificările au fundament obiectiv și valid. Istoricul construiește „lanțurile” aproape la fiecare pagină. Spre exemplu, în capitoul despre Antim Ivireanul, **un lanț de evenimente biografice**:

„Astfel, după Miron Costin, după Constantin Brâncoveanu, după stolnicul Cantacuzino, nefericitele lupte politice cerură, în curs de abia cincisprezece ani, a patra

jertfă de sânge de la cei ce-și consacraseră viața pentru binele și luminarea țărilor române, care aveau să încapă de-acum pe mâinile fanarioților” (p. 125);

în capitolul despre Cantemir, **un lanț care evidențiază poziția într-o ierarhie:**

„de la Ion Neculce, care fără să fie cel mai erudit fiu al timpului său, a fost cel mai puternic talent literar, să ne îndreptăm la cea mai importantă figură a epocii noastre literare vechi, Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei” (p. 135);

în capitolul despre Neculce, **o rețea de însușiri ale cronicarilor (talent narativ, fire, discernământ istoric și erudiție):**

„Dacă am vrea să facem o paralelă între ceilalți cronicari și Neculce, atunci cel mai apropiat de el în felul de a povesti e Radu Popescu, care, întocmai ca Neculce, iubește amănunțele [...]. În privința firii sale, Neculce se aseamănă cu Grigore Ureche și cu Miron Costin, cu acei boieri cu iubire de țară ori cu patriotism cald [...]. Neculce nu are în măsură tot atât de mare ca logofătul Miron discernământul istoric și mai ales e mai puțin erudit decât Nicolae Costin, de care se deosebește mai mult” (p. 133).

Tot aici **un lanț al surselor:**

„[...] Neculce pune, ca un fel de introducere la *Letopisețul Țării Moldovei* acea *Samă de cuvinte* [...]. Peste 200 de ani, poeții noștri mari și-au scos din ele motivele celor mai frumoase poezii epice românești. De aici a luat Bolintineanu subiectele baladei sale *Muma lui Stefan cel Mare*, de aici Negruzzi și Alecsandri motivele poemelor lor *Aprodul Purice* și *Dumbrava Roșie*” (p. 134–135).

Revenind la capitolul *Dimitrie Cantemir*, **un lanț al adversităților** politice ce surprinde relațiile dintre Cantemir și Brâncoveanu. Sau **o rețea referitoare la gradul de receptare a textului:**

„Iar dacă ele nici astăzi nu sunt citite decât de câțiva amatori de lucruri vechi, e pentru că din glasul cu care vorbește nu răsună nici armonia limbii lui Grigore Ureche, nici căldura lui Miron Costin” (p. 151).

Sau **un lanț al continuității:**

„[...] vom vedea la Iorga idei ale lui Bălcescu și Kogălniceanu; la Titu Maiorescu vom întâlni principii de critică exprimate, mai puțin strălucitor, de tatăl său [...]. La Petru Maior vom găsi păreri emise odinioară de Dimitrie Cantemir ș.a.m.d., fie că urmașul primește de la înaintaș ideile acestea printr-o continuitate directă, fie că ele răsar, din recunoașterea acelorași adevăruri, independent la unul și la celălalt” (p. 11)

ș.a.

Rețelele, variate, realizează în tot textul *Istoriei* hărți, relații, structuri, forme, configurații, respectând modelul metaforic inițial. Este un model linear dinamic, care generează un text mobil, fluid și deschis. Selecția, generalizarea, forma, structura de organizare și de intrerelaționare a materialului se supun metaforei inițiale, modelul propus de Pușcariu situându-se în proximitatea a ceea ce înțelegem astăzi

printr-un *text-rețea*. Dacă schimbăm zăua lanțului activăm un alt sistem de așteptări, generăm alte accente hermeneutice și probabil coagularea unei alte imagini.

Modelul ilustrează trăsăturile specifice textului-rețea (Deleuze–Guattari 1980): **principiile conexiunii și ale eterogeneității** (orice punct poate fi în conexiune cu orice alt punct, prin ecoul generat de sunetul zalelor); **principiul multiplicității** (nu există puncte sau poziții de ramificație într-un lanț, lanțul poate fi apucat de oriunde); **principiul cartografierii** (textul înfățișează, aproape ca într-un rizom, „hărți sau game de colecții și influențe”, ordonând „pe o singură pagină: evenimente trăite, determinări istorice, individualități, grupuri, forme sociale” (*ibidem*, p. 16)).

Este deci un text care poate fi adaptat, în mod firesc, noii culturi textuale în care trăim, cultura digitală. Zalele lanțului metaforic fac vizibilă mișcarea textuală și redau mobilitatea intrinsecă a textului, oferind posibile *hiperlink*-uri pentru un document electronic și contur aparent unor date, altfel uniform așezate pe pagină. Dacă într-o ediție electronică se face vizibil și ceea ce în versiunea tipărită nu a fost posibil, atunci metafora centrală a lanțului cu zale prinse una-ntr-alta constituie un model plauzibil de configurare a documentului, într-un posibil proiect de tehnologie digitală consacrat operei lui Sextil Pușcariu.

În loc de concluzii

Fără îndoială că, în scurt timp, proiectele Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj vor avea în vedere transpunerea în mediu digital a operei patronului instituției, fie într-o arhivă electronică, fie în diverse ediții electronice, gândite poate ca suport pentru cursurile academice de istorie a literaturii. Desigur, o ediție digitală nu presupune doar o simplă transcriere dintr-un mediu în altul, ci și o „întreagă rețea de discursuri”, corespunzătoare paratextului edițiilor pe hârtie, detalii tehnice și principii editoriale (Gabler 2010, p. 44; Robinson 2013). Însă sursa principală într-o ediție digitală o constituie textul, iar vizualizarea lui depinde de modul în care a fost codat. Textul unei așteptate ediții electronice a *Istoriei literaturii române. Epoca veche* este codat deja de o metaforă „digitală”, pe care o considerăm utilă în pregătirea documentului viitoarei ediții.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Black 1962 = Max Black, *Models and Metaphors. Studies in language and Philosophy*, Cornell University Press, 1962.
- Deleuze–Guattari 1980 = Gilles Deleuze, Felix Guattari, *Capitalisme et schizophrénie. Mille Plateaux*, Paris, Éditions de Minuit, 1980.
- Eco 1996 = Umberto Eco, *Limitele interpretării*. Traducere de Ștefania Mincu și Daniela Bucșă, Constanța, Editura Pontica, 1996.
- Galey 2009 = Alan Galey, *Signal to noise: designing a digital edition of the Taming of a Shrew*, în „College Literature”, XXXVI, 2009, nr. 1, p. 40–66.
- Gabler 2010 = Hans Walter Gabler, *Theorizing the Digital Scholarly Edition*, în „Literature Compass”, VII, 2010, nr. 2, p. 43–56.

- Perkins 1992 = David Perkins, *Is Literary History Possible?*, Baltimore and London, Johns Hopkins University Press, 1992.
- Pușcariu 1930/1987 = Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*. Ediție îngrijită de Magdalena Vulpe. Postfață de Dan C. Mihăilescu, București, Editura Eminescu, 1987 (prima ediție, 1920; pe copertă: 1921).
- Robinson 2013 = Peter Robinson, *Towards a theory of digital edition*, în „Variants”. The Journal of the European Society for Textual Scholarship, 10, 2013, p. 105–131.

METAPHOR OF LITERARY HISTORY IN SEXTIL PUSCARIU'S *HISTORY OF ROMANIAN LITERATURE*: "THE LINKS OF THE SAME CHAIN, INTERLINKED NATURALLY ONE WITH THE OTHER"
(Abstract)

Nowadays, as the medium for editions changes from script to digital, main assumptions about editions come into question. An electronic edition of Puscariu's *History* may be conceived as answering to the author's original conceptual model, namely the digital metaphor he proposed as model for his *History: the chain with rings connected to each other*. My paper deals with a description of the textual configuration of Puscariu's history model in order to point out the potential of the above mentioned digital image to shape the text-document of an electronic edition, more exactly to visualize the text as a network.

Cuvinte-cheie: *istoria literaturii, ediție digitală, metaforă, textul-rețea.*

Keywords: *history of literature, digital edition, metaphor, text as a network.*

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21
tamaian@yahoo.com